

Dergiabant

2025, 13(1): 41-61, doi: 10.33931/dergiabant.1603371

Arap Şiirinde Metaşiir

Metapoetry In Arabic Poetry

Emrullah TANIR¹

Geliş Tarihi (Received): 17.12.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 04.03.2025

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2025

Öz: Şiir, insanın iç dünyasını ve yaşadığı toplumun karmaşık yapısını yansıtan, yüzyıllardır süregelen bir ifade aracıdır. Şairler, şiirleriyle yalnızca kişisel duygularını dile getirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal nabızı tutar, kültürel değişimlere tanıklık eder ve tarihsel süreçlere ışık tutarlar. Bu zengin geleneğin içinde metaşiir önemli bir yer tutar. Bu kavram, en genel anlamıyla 'şiir ve şairi konu edinen şiirler' olarak tanımlanabilir. Şairler, bu tür şiirlerde, şiirin ne olduğu ne olması gerektiği ve şairin topluma ve bireylere karşı sorumlulukları üzerinde dururlar. Bu makale, Arap şiirinde metaşiirsel söylemi tematik bir bakışla incelemektedir. Klasik ve modern dönemden seçilen örnekler üzerinde yapılan nitel analizler sonucunda, şiirin gerçeklik, estetik ve özgünlük gibi boyutları ile şâirin ahlâkî sorumluluğu ve toplumsal rolü gibi temaların ön plana çıktığı görülmüştür. Arap şiirindeki metaşiir, şairlerin poetik düşüncelerini sorgulamalarını sağlarken, şiir sanatına dair eleştirel bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Şiir, Şair, Metaşiir.

&

Abstract: Poetry is a centuries-old means of expression that reflects the inner world of human beings and the complex structure of the society in which they live. In addition to articulating their personal sentiments, poets serve as cultural observers, chronicling social developments and illuminating historical processes. Meta-poetry occupies a significant position within this extensive tradition. In the most general sense, the term can be defined as a collection of poems that address the subject of poetry itself and the role of the poet. In such poems, poets elucidate the essence of poetry, delineate its ideal form, and delineate the poet's responsibilities towards society and individuals. This article employs a thematic approach to analyse meta-poetic discourse in Arabic poetry. Qualitative analyses of selected examples from the classical and modern periods reveal that themes such as the dimensions of poetry, including reality, aesthetics and authenticity, and the moral responsibility and social role of the poet, emerge as prominent subjects. Meta-poetry in Arabic poetry provides poets with a platform to interrogate their poetic thoughts and offers a critical perspective on the art of poetry.

Keywords: Arabic Literature, Poetry, Poet, Metapoetry.

Atıf/Cite as: Tanır, Emrullah. "Arap Şiirinde Metaşiir". *Dergiabant* 13/1 (Mayıs 2025), 41-61. doi: 10.33931/dergiabant.1603371

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Emrullah Tanır, Amasya Üniversitesi, emrullah.tanir@amasya.edu.tr.

1. Giriş

Bu makalede, Arap şiirinde metaşiişsel söylemin tematik analizi gerçekleştirilmektedir. Çalışmanın amacı, klasik ve modern dönemlerden seçilen bazı örnekler üzerinden, şiirin gerçeklik, estetik ve özgünlük boyutları ile şairin konumu, rolü ve ahlâkî sorumluluğu gibi konularda geliştirilen yaklaşımları değerlendirmektir. Bu inceleme, şairlerin hem kendi sanatsal kimlikleri hem de şiirin toplumsal ve bireysel etkileri hakkındaki görüşlerini analiz etmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmada, nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiş ve veri toplama sürecinde klasik ve modern Arap şiirinde metaşiişsel söylemi içeren beyitler belirlenerek örneklem olarak seçilmiştir. Makalede, Arap şiirindeki metaşiişsel temalar ihtivâ eden tüm klasik ve modern dönem şiirlerine yer verilmemiş, tematik ve estetik çeşitliliği yansıtan belirli örnekler üzerinden bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu sınırlama, metaşiişsel söylemin farklı yönlerini incelemeyi amaçlayarak, temsil niteliği taşıyan şiirler üzerinden genel bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Örneklem belirlenirken aşağıdaki kriterler göz önünde bulundurulmuştur:

Metaşiişsel İçerik: Şairin kendi şiir anlayışını, şiirin doğasını, şairin konumunu veya şiirsel geleneği ele alan şiirler tercih edilmiştir.

Dönem Çeşitliliği: Çalışmanın karşılaştırmalı bir perspektif sunması adına klasik Arap şiirinden günümüz modern şiirine uzanan geniş bir zaman aralığından eserler seçilmiştir.

Edebî ve Tarihî Etki: Seçilen şairlerin, dönemlerinde edebî ve eleştirel bakımdan önemli bir yere sahip olmalarına dikkat edilmiştir.

Temsil Gücü: Klasik ve modern şiir geleneğinde metaşiiş anlayışını belirgin bir şekilde işlediği tespit edilen ve bu kavramı edebî miras içinde temsil eden isimler seçilmiştir.

Bu kriterler doğrultusunda, örneklem olarak şu şairlerin şiirlerinden yararlanılmıştır:

Klasik Dönem Şairleri: Tarafe b. Abd (ö. 48/569), A'sâ (ö. 7/629), Lebid b. Rabîa (ö. 41/661), Hassan b. Sabit (ö. 54/674), Ahves (ö. 133/750), Ebû Temmâm (ö. 231/845), İbrahim b. Abbas es-Sûlî (ö. 243/857), Dî'bil (ö. 246/860), Buhtûrî (ö. 284/897), İbnü'r-Rûmî (ö. 283/896), Mütenebbî (ö. 354/965), Ebû İshak es-Sâbî (ö. 384/994), İbn Hamdis (ö. 527/1133).

Modern Dönem Şairleri: Hafız İbrahim (ö. 1932), Ahmed Şevki (ö. 1932), Cemil ez-Zehavî (ö. 1936), Halil Mutran (ö. 1949), İbrahim Abdulkadir el-Mazinî (ö. 1949), Ali el-Cârim (ö. 1949), Raşid el-Hûrî (ö. 1984).

Araştırmada içerik analizi ve tematik analiz yöntemleri kullanılmıştır:

İçerik Analizi: Şiirlerin metaşiiş bağlamında taşıdığı anlamlar incelenmiştir. Şairlerin kendi şiir anlayışlarını ve sanat algılarını nasıl şekillendirdikleri çözümlenmiştir.

Tematik Analiz: Şiirlerde öne çıkan başlıca temalar belirlenmiştir. Bu kapsamda şairlerin şiir ve şairlik üzerine geliştirdiği düşünceler, sanatsal ve estetik kaygıları, dil ve üslup üzerine eleştirileri gibi unsurlar kategorize edilmiştir.

Karşılaştırmalı Değerlendirme: Elde edilen veriler, belirlenen temalar ve kategoriler çerçevesinde metaşiişsel açıdan karşılaştırılmıştır. Böylece metaşiişsel söylemin zaman içindeki değişimi ve süreklilik unsurları yansıtılmaya çalışılmıştır.

Klasik Arap edebiyatında, şiir ve şairlik üzerine incelemeler yapan ve bu alandaki usûl ve esasları belirleyen önemli kaynaklar bulunmaktadır. İbn Tabâtabâ'nın (ö. 322/934) *İyârü's-şî'r*, Kudâme b. Ca'fer'in (ö. 337/948) *Nakdû's-şî'r* ve Hâzım el-Kartâcennî'nin (ö. 684/1285) *Minhâcû'l-bülega' ve sirâcû'l-üdebâ'* adlı eserleri, şiirin dil, üslup, yapı ve anlam gibi yönlerini inceleyerek iyi şiir ile kötü şiir arasındaki farkları belirleme çabasına odaklanmıştır. Muzaffer İbnü'l-Fadl el-'Alevî'nin (ö. 656/1258) *Nadratü'l-iğrîd fi nusratü'l-karîd* isimli eseri de şiir ve şairlik üzerine kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Ayrıca, Abdülkâhir el-Cürânî (ö. 471/1078-79), *Delâilü'l-i'câz* adlı eserinde "vasfû's-şî'r" başlığı altında konuya temas etmiştir.

Modern Arap edebiyatında, şiirin doğası ve işlevi üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra, metaşiir kavramı da akademik incelemelerde yer bulmuştur. Muhammed Abdülmuttalib'in "Mefhûmü's-ş-i'r fi'l-kavli's-ş-i'rî" adlı çalışması, klasik Arap şiirindeki metaşiirsel söylemleri ele alarak, şiir ve şair kavramlarını analiz etmektedir. Hüdâ Fahrüddîn'in *Metapoesis in the Arabic Tradition* adlı kitabı, metaşiir kavramını özellikle Abbasî dönemi şiiri bağlamında incelemektedir. Ayrıca, Rivâ Huseyn Cebbâr'ın "el-Mîtâ ş-i'r fi's-ş-i'rî'l-'Arabîyyi'l-mu'âsır" adlı çalışması, çağdaş Arap şiirindeki metaşiir örneklerini değerlendirirken, Nahidha Sattar Obaida'nın "The Dominant Feature of Meta-Poetry in Iraqi Contemporary Poetry" adlı makalesi, Iraklı şairlerin şiirlerinde metaşiir özelliklerini incelemektedir.

Bunun yanı sıra, Reuven Snir'in "Other Barbarians Will Come": Intertextuality, Meta-Poetry, And Metamyth In Mahmoud Darwish's Poetry" başlıklı çalışması, modern Arap şiirinin önemli isimlerinden olan Mahmud Derviş'in şiirlerinde metaşiir temasını analiz etmektedir. Zâde Muhlis Tûma'nın "eş-Ş-i'r fî mirâti zâtih el-Hitâbü'l-mîtâ ş-i'rî 'inde Adinûs: kırâe tahlîliyye fî fehres 'Amâli'r-rîh" başlıklı yüksek lisans tezi, metaşiir olgusunu modern şiirin genelinde ve özellikle Adonîs'in şiirinde incelemektedir. Metaşiirin Cezayir ve İslam öncesi Arap şiirinde nasıl ele alındığına dair çalışmalar da literatürdeki yerini almıştır. Abdülkadir Lebâşî'nin "el-Mîtâ ş-i'riyye: dirâsetün fî nûsûsin mine's-ş-i'rî'l-Cezâirî" adlı makalesi, Cezayirli şairler el-Ahdar Felûs ve Osman Lûsif üzerine yoğunlaşarak metaşiirin bu şiirlerde nasıl işlendiğini ele almaktadır. Hamdân Muhammed Hamdân el- 'Amûr'un "el-Mîtâ ş-i'riyye fî ş-i'r mâ kable'l-İslâm" başlıklı makalesi ise, metaşiirin Câhiliye dönemi şiirindeki varlığını ve bunun Batı kaynaklı bir olgu olmadığını vurgulamaktadır.

Yapılan literatür taraması sonucunda, Türk akademik yazınında klasik ve modern Arap şiirini metaşiirsel bir bakış açısıyla ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Arap şiirinin metaşiirsel yönlerini inceleyen ilk Türkçe çalışmalardan biri olma özelliği taşıyan bu makalenin, alana bir katkı sunması beklenmektedir.

2. Metaşiir Kavramı

Şiir, belli bir vezin ve kâfiye yapısına sahip,² bu özelliğiyle düz yazıdan (nesir) ayrılan ve belirli bir anlamı ifade eden söz sanatıdır.³ Kısa ve özlü bir şekilde duyguları, düşünceleri ve hayalleri dile getirir. Yüzyıllardır toplumların aynası, duyguların tercümanı ve düşüncelerin güçlü bir ifadesi olarak kabul edilen şiir, sadece bireysel deneyimleri değil, aynı zamanda toplumsal olayları, kültürel değişimleri ve tarihsel süreçleri de yansıtır. Şairler, şiir aracılığıyla iç dünyalarını ve yaşadıkları dönemin sorunlarını dile getirerek hem kendilerini hem de toplumlarını daha iyi anlaşılmasına yardımcı olurlar. Bu zengin ve köklü geleneğin içinde, şairlerin şiir ve şaire dair düşüncelerini dile getirdiği özel bir tür olan metaşiir, önemli bir yer tutar.

Batı edebiyatındaki "metapoetry" kavramının Türkçe karşılığı olarak kabul edilen⁴ "metaşiir", şairlerin şiir yazma eylemini, şiirin doğasını, işlevini ve toplumdaki yerini sorguladığı bir tür olarak tanımlanır.⁵ Arap edebiyatında ise "أَلَمِينًا شِعْرِيَّةً، الْقَصِيدَةُ فِي الْقَصِيدَةِ، الشَّعْرُ عَلَى الشَّعْرِ، الشَّعْرُ عَنِ الشَّعْرِ" gibi çeşitli terimlerle ifade edilen bu kavram "şiir ve şairi konu alan şiirler" şeklinde tarif edilebilir.⁶ Metaşiirde şair, hem şair hem de eleştirmen rolünü üstlenir.⁷ Kendi şiirini ve diğer şairlerin eserlerini mercek altına alarak okuru şiir ve şairliğe dair derin düşüncelere sevk eder.⁸ Sonuç olarak, metaşiir, şiirin kendi metaforuyla kendini

² Ebü'l-Ferec b. Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî Kudâme b. Ca'fer, *Nakdii's-ş-i'r* (Konstantiniyye: Matba'atü'l-Cevâib, 1302/1885), 3.

³ Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-'Alevî İbn Tabâtabâ, *'İyâru's-ş-i'r*, thk. Abdulaziz b. Nâsir el-Mânî' (Kâhire: Mektebet'u l-Hâncî, ts.), 5.

⁴ Özgür İldeş, "Meta-şiir (Metapoetry) Kavramı ve Ahmet Cemâl Nâbedid'in 'Şeytan Arabası' Şiirinde Meta-şiir", *Türkiyat Mecmuası* 32/2 (2022), 675.

⁵ Bk. Haitham Kamil al-Zubbaidi, "Self-Reflexivity and Meta-Poetry in Billy Collins' Selected Poems", *Al-Adab Journal* 111 (2015), 19; Ayrıca detaylı bilgi için şu çalışmaya bk.: İldeş, "Meta-şiir (Metapoetry) Kavramı ve Ahmet Cemâl Nâbedid'in 'Şeytan Arabası' Şiirinde Meta-şiir", *Türkiyat Mecmuası* 32/2 (2022).

⁶ Hüdâ Fahrüddîn, *el-Mîtâ ş-i'riyye fî't-türâsi'l-'Arabî*, çev. Âye Ali (Riyad: Dâru Edeb, 2021), 53.

⁷ Rivâ Huseyn - Huseyn Cabbâr-Tenktebâr, "el-Mîtâ ş-i'r fi's-ş-i'rî'l-'Arabîyyi'l-mu'âsır", *Bilad Alrafidain Journal of Humanities and Social Science* 5, sy 1 (t.y.), 64.

⁸ Bk. Fahrüddîn, *el-Mîtâ ş-i'riyye fî't-türâsi'l-'Arabî*, 54.

açıkladığı;⁹ şiirin doğası, dilin sınırları, şairin toplumsal rolü ve sanatsal sorumluluğu gibi konuları tartışan bir alandır. Şairler, kendi eserleri üzerinden, şiirin ne olduğunu ne olması gerektiğini ve şairin topluma, bireylere ve kendisine karşı sorumluluklarını ele alırlar.

Metaşiir, edebiyat tarihinin en eski fenomenlerinden biri olarak, şiirin bizzat kendisini konu edinmesiyle ortaya çıkmıştır. Şairin, kendi sanatını sorgulaması ve şiirin doğası üzerine düşünmesi, farklı edebi geleneklerde çeşitli şekillerde tezahür etmiştir. Batı edebiyatında Horatius'un "Ars Poetica" adlı eseri, metapoetik düşüncenin erken örneklerinden biri olarak kabul edilirken, Arap şiirinde bu eğilim özellikle yenilikçi dönemlerde belirginleşmiştir. Abbâsî dönemi "muhtes" şairleri ve 20. yüzyıl modernist şairleri, şiirin iç yapısını ve gelenekle ilişkisini eleştirel bir perspektifle sorgulayan yaklaşımlarıyla dikkat çekmektedir. Her iki dönemde de şairler, şiirsel geleneğin mirasçıları oldukları kadar, onu dönüştüren ve yeniden inşa eden figürler olarak kendilerini konumlandırmıştır. Abbâsî dönemi şairleri, geleneksel Arap şiirinin biçimsel kalıplarını ve anlam dünyasını yeniden ele alarak, kasidenin iç yapısına yönelik eleştirel bir perspektif geliştirmiştir. 20. yüzyıl modernist şairleri ise, özellikle T. S. Eliot, Ezra Pound ve Paul Valéry gibi Batılı şairlerin etkisiyle, şiirin biçim ve içerik boyutlarında radikal değişimler gerçekleştirmiştir.¹⁰ Böylece, metaşiirin hem gelenekle hesaplaşmanın hem de sanatsal yeniliğin temel bir unsuru olduğu görülmektedir.

Metaşiir, Arap edebiyatında, özellikle de Câhiliye dönemi şiirinde köklü bir geçmişe sahiptir.¹¹ Şiirin doğasını ve yaratım sürecini sorgulayan şairler, sadece kendi sanatlarını icra etmekle kalmamış, aynı zamanda şiirin estetik ve teknik yönlerini de eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Dolayısıyla, Câhiliye döneminden itibaren, şairlerin kendi sanatlarına yönelik eleştirel bakış açıları şiirin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

İmruülkays (ö. 540) gibi erken dönem şairlerinin, şiir yazma süreçleri ve şiirin doğası üzerine yaptıkları metaşiirsel değerlendirmeler, bu konunun Arap şiirindeki uzun soluklu varlığını göstermektedir. Şair, şiir yaratma sürecindeki seçiciliği ve estetik kaygılarını şu şekilde vurgulamaktadır:

أَدُوْدُ الْقَوَائِي عَ وَائِي عَ نِي دِيَادَا ذِيَادُ عَ لَامَ جَ رِي عَ جَ وَادَا
فَلَمَّا كُنَّا كُنَّا وَأَعْيَيْنَا نِي تَنَقَّيْتُ مِنْهُمْ عَشْرًا جِيَادَا
فَأَعْرَلُ مَرْجَاهَ جَانِيَا وَأَخَذْتُ مِنْ دُرِّهَا الْمُسْتَجَادَا¹²

Şiirleri, cesur bir gencin soylu atları seçmesi gibi titizlikle seçerim. Şiirler çoğaldığında ve beni yormaya başladığında, içlerinden en değerli on tanesini ayıklarım. Mercan tanelerini geride bırakır, yalnızca en nadide incileri toplarım.

Bu seçicilik anlayışı, metaşiirin temel bileşenlerinden biridir ve şiirin yalnızca irticâli bir anlatım biçimi olmadığını, aksine ciddi bir sanatsal süzgeçten geçmesi gerektiğini gösterir. İmruülkays'ın bu yaklaşımı, şiirin bilinçli bir sanat formu olarak ele alınması gerektiğine dair erken dönem bir düşünceyi yansıtmaktadır.

Benzer bir anlayış, Ka'b b. Zühre'nin (ö. 645) şiirinde de görülmektedir. O, şiirin işlenmesi gereken bir sanat eseri olduğunu ve bir şairin kafiyeleyer üzerinde titizlikle çalışması gerektiğini vurgular:

فَمَنْ لِلْقَوَائِي شَاهَا مَنْ يَحْكُمُهَا إِذَا مَا تَوَى كَعْبُ، وَفَوَزَ جَرُولُ؟
تَقْوَمُهَا حَتَّى تَلِيَنَّ مُتَوَهُهَا فَيَقْصُرُ عَنْهَا كُلُّ مَا يَتَمَثَّلُ¹³

⁹ Nahidha Sattar Obaid, "The Dominant Feature of Meta- Poetry in Iraqi Contemporary Poetry: A Fundamental and Textual Study", *International Journal of Innovation, Creativity and Change* 13/8 (2020), 1481.

¹⁰ Hüda Fahrüddin, "el-Mitâ şî'riyye: meşârî'u'l-hadâse'l-'Arabiyye", *Nizvâ* 29 (Eylül 2014), 267-271.

¹¹ Obaid, "The Dominant Feature of Meta- Poetry in Iraqi Contemporary Poetry: A Fundamental and Textual Study", 1484.

¹² Ebû Abdillâh Huseyn b. Ahmed b. Huseyn ez-Zevzenî, *Şerhu Mu'allakâti's-seb'* (b.y.: y.y., 1423/2002), 18.

¹³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *eş-Şî'ru ve's-su'arâ* (Kahire: Dârü'l-hadîs, 1423), 1/155.

*Kafigyelerimize kim kusur bulabilir ki?
Onları kim ince ince dokuyup, işleyerek düzeltecek?*

*Eğer bir gün Ka'b ve Cerwel hayata veda ederse...
Biz şiiri şekillendiririz, ta ki sert yanları yumuşasın,
Ve böylece, hiçbir benzetme girişimi onun seviyesine erişemez.*

Bu ifadeler, şiirin doğuştan gelen bir yetenekle yazılmadığını, aksine bilinçli bir düzeltme ve işleme sürecinden geçtiğini vurgulamaktadır. Şair, burada şiir sanatının yalnızca anlam yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda titiz bir biçimlendirme süreci gerektirdiğini belirtmektedir. Bu bakış açısı, metaşiirin temel ilkelerinden biri olan şiirin estetik ve teknik yönleri üzerinde bilinçli bir sanat üretimi gerektirdiği fikrini desteklemektedir.

Benzer bir anlayış, Temîm b. Übey'in (ö. 689) şiirinde de görülmektedir. Şair, şiirin kendine has bir zarâfet ve ihtişam taşıdığını ve ancak yetkin bir şairin onun doğasını tam anlamıyla şekillendirebileceğini vurgular:

إذا مئت عن ذكر القوافي فلئن تئرى لها تاليا مثلي أطبب وأشعرا
وأكثر نيتا ماردًا ضربت له خزون جبال التبر حنى نيسرا
أغر غريبا بمسح الناس وجهه كما تمسح الأيدي الجواد المشهرا¹⁴

Eğer bu dünyadan göçüp, kafigyeleri zikretmekten vazgeçersem,

*Benden sonra kimseyi bulamazsın,
Benim gibi daha iyi bilen, şairane konuşan
Ve en çok özgün şiire sahip olanı.*

*Şiirin sert ve sarp dağları,
Benim şiirim için dümdüz edildi,
Ve böylece yollar açıldı, kolaylaştı.*

*Parlak ve eşsiz bir şiir ki,
İnsanlar hayranlıkla yüzünü okşar,
Tıpkı ellerin, ünlü asil bir atı okşadığı gibi.*

Bu dizeler, şiirin, şairin doğrudan kimliğiyle bütünleştiğini ve yalnızca teknik bir beceri değil, aynı zamanda sanatsal bir mirasın temsili olduğunu ortaya koymaktadır. Şairin kendini şiir aracılığıyla ölümsüzleştirdiği fikri, burada metaşiir bağlamında güçlü bir şekilde kendini gösterir.

Son olarak, İbnü'r-Rûmî (ö. 283/896), şiirin doğuştan gelen bir yetenek değil, büyük emek gerektiren bir zanaat olduğunu ifade etmektedir:

قولا لمن عاب شعر مادحه أما ترى كيف زكّى الشجر
زكّى فيه اللحاء والخشب ال يابس والشوك بينه الثمر
فليعد الناس من أساء ومن قصّر في الشعر إنه بشر
مطلبه كالمغاص في درك ال جنة من دون دهرها خطر

¹⁴ İbn Kuteybe, eṣ-Şi'ru ve'ş-şu'arâ, 448.

وليذكروا أنه يكد له ال عقل وتضي في قرضه الفِكَر
 وفيه ما يأخذ التخيُّر من غلال ثمين وفيه ما يَـنذر
 وليس بدُّ لمن يغوص من ال جرف لما يُصطفى ويُنقَّر¹⁵

Öven kişinin şiirine kusur bulan kimseye söyle:

Görmüyor musun, ağaçlar nasıl yaratılmış?

Kabuğu, kuru odunu, dikenleriyle beraber,

Ama içinde meyveleri de var.

Bu yüzden, bir kimse şiiri kötü yazarsa veya eksik bırakırsa,

İnsan olduğu için mazur görülmelidir.

Onun amacı, denizin dibinde inci aramak gibidir,

Ama derinliklerde tehlikeler vardır, inciye varmadan önce.

Ve unutmazınlar ki, bu iş akıl yorma ile olur,

nazım uğruna düşünceler harap edilir.

Şiirde, seçkin ve kıymetli olanlar bulunur,

Ama bir kısmı da elenir, atılır.

Ve denize dalan kişinin de başka çaresi yoktur,

O, en dipten değerlisini seçer, değersiz bırakır.

Bu ifadeler, şiirin sadece estetik bir form değil, aynı zamanda emek gerektiren bir inşa süreci olduğunu gösterir. Şair, burada şiirin güçlü ve zayıf yönlerinin iç içe olduğunu ve sanatsal mükemmeliyete ancak titiz bir seçicilikle ulaşılabileceğini vurgulamaktadır.

İbn Reşîk el-Kayravânî'nin (ö. 456/1064) *el-'Umde* adlı eserinde yer alan "bir şair kendi şiirini kontrol etmeden, yeniden gözden geçirmeden, onu düzeltmeden usta bir şair olamaz" ifadesi,¹⁶ şairin kendi eserine yönelik bilinçli bir eleştirel bakış açısına işaret eden metaşiiresel bir değerlendirmedir. Bu görüş, şairin sadece bir şair değil, aynı zamanda kendi eserinin bir eleştirmeni olduğunu vurgulamaktadır.

Arap şairler, yalnızca şiir üretmekle kalmamış, aynı zamanda eserlerini bilinçli bir süzgeçten geçirerek eleştirel bir gözle değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda, Asmaî'nin şairleri "عبيد الشعر / şiirin köleleri" olarak adlandırması, onların şiirlerine gösterdikleri titizliği ve sanatsal mükemmeliyet arayışlarını ifade eder.¹⁷ Arap şiirinde, şairlerin kasidelerini uzun süre gözden geçirip defalarca revize ettikleri bilinmektedir. Bu süreç, şairin estetik duyarlılığını ve sanatını en yüksek noktaya ulaştırma çabasını yansıtır. Şiir yalnızca bireysel bir anlatım değil, aynı zamanda sanatsal ve entelektüel bir mirasın korunması olarak görülmüştür. Bu nedenle, mükemmelleştirilen ve hatalardan arındırılmış bu tür şiirlere "الحوليات", "المقلدات", "المنقحات" ve "الحكمات" gibi isimler verilmiştir. Şair, şiirini uzun bir düşünce ve titiz bir değerlendirme sürecine tabi tutarak sadece sanatsal yetkinlik kazanmaz, aynı zamanda edebi geleneği sürdürme sorumluluğunu da üstlenir. Bu bağlamda, usta (فحل) ve yetkin bir şair olmanın, yalnızca doğal yetenekle değil, aynı zamanda eleştirel farkındalık ve sanatsal titizlikle mümkün olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

Bu titiz yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri Züheyr bin Ebî Sülmâ (ö. 609)'dır. Onun şiir anlayışı, "Şiirin Köleleri" olarak adlandırılan ekolün temelini oluşturmuştur. Züheyr, bir kasideyi inşa etmek için

¹⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. el-Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî İbnü'r-Rûmî, *Dîvânü İbnî'r-Rûmî*, nşr. Kâmil Keylânî (Matba'tü't-tevfik el-Edebiyye, ts.), 1/1-2.

¹⁶ Ebû Ali el-Hasen el-Kayrevânî İbn Reşîk, *el-'Umde fi mehâsini's-şi'ri ve âdâbihi* (Tunus: Dârü'l-cil, 1401), 1/200.

¹⁷ Memdûh Ferrâc en-Nâbî, "el-Mitâ şî'riyye teruddu'l-i'tibâr li't-türâsi'l-'Arabî", *el-'Arab* (13 Mart 2022), 12.

¹⁸ Ebû Osman 'Amr b. Bahr Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2003), 2/8.

aylar boyunca çalışır, defalarca gözden geçirir ve ancak kusursuz hale getirdiğinde halka sunar. Bu uzun soluklu emek süreciyle üretilen şiirler "حوليات زهير" olarak anılmıştır. Onun titizlikle şekillendirdiği bu anlayışı, öğrencileri ve sonraki şairler tarafından benimsenmiş ve edebî geleneğin bir parçası olarak korunmuştur. Şiirin doğrudan doğaçlama yoluyla mı yoksa titiz bir işçilikle mi oluşturulması gerektiği konusundaki tartışmalar, Müslim bin Velîd Sarîulğavânî (ö. 208/823) ve Ebû'l-Atâhiye (ö. 210/825) arasındaki geçen şu diyalogda daha belirgin şekilde görülmektedir:

"Ebû'l-Atâhiye, Müslim bin Velîd'e "Sen yılda ancak bir veya iki kaside söylüyorsun. Oysa ben her gün bir kaside îrat ediyorum!" der. Müslim bin Velîd ona şu cevabı verir: "Eğer ben de senin gibi şiir söylemek isteseydim, ağızından çıkan her kelam şiir olurdu. Ancak sana ömrün boyunca mühlet verseler dahi, şu beyte benzer bir beyit söyleyemezsin."¹⁹

كَأَنَّهُ أَجْلٌ يَنْتَهِى إِلَى أَمَلٍ

مُؤَبَّرٌ عَلَى مُهَجٍّ فِي يَوْمٍ ذِي رَجَحٍ

*Savaş meydanında canlar üzerine yürüyerek ilerler,
Tıpkı kaderin bir umudu gerçekleştirmek için akıp gidişi gibi."*

Bu diyalog, titiz bir sanat anlayışı ile doğaçlama şiir üretimi arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Müslim bin Velîd, kalıcı ve estetik açıdan üstün bir şiirin ancak titiz bir emek ve dikkatli bir seçicilikle mümkün olacağını savunmaktadır.

Aynı anlayışı destekleyen bir diğer örnek, Buhtürî (ö. 284/897)'nin değerlendirmesidir. Kendisine Müslim bin Velîd mi yoksa Ebû Nuvâs mı daha büyük bir şairdir diye sorulduğunda, o Ebû Nuvâs'ı üstün gördüğünü belirtmiştir. Çünkü ona göre Ebû Nuvâs, her türden şiiri ustalıkla söyleyebilen, gerektiğinde ciddi ve ağırbaşlı, gerektiğinde ise mizahi ve nüktedan olabilen bir şairdi. Ancak dil alimi Ahmed bin Yahyâ Sa'leb'in Müslim bin Velîd'i üstün gördüğü hatırlatıldığında, Buhtürî şu önemli sözleri dile getirmiştir: "Şiirin kıymetini ancak onun zorluklarıyla yüzleşen kişi anlar."²⁰

Bu ifade, şiirin yüzeysel bir üretim olmadığını, ancak emek verilerek ve sıkı bir eleştirel süzgeçten geçirilerek gerçek sanat değerine ulaşacağını göstermektedir. Böylelikle, şairlerin kendi eserleri üzerindeki titizliği ve sanatsal farkındalığı, metaşiirin önemli bir yönü olarak ortaya çıkmaktadır.

Arap edebiyatında şiirin eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilme geleneği, yalnızca şairlerle sınırlı kalmamış, edebî otoriteler tarafından da desteklenmiştir. Câhiz (ö. 255/869), şiir bilgisini edinmek için dönemin önde gelen dil bilginlerine danıştığını, ancak şiirin gerçek estetik değerini ve eleştirel boyutunu ancak edipler ve yazarlar arasında bulduğunu ifade etmiştir. O,

"Şiir bilgisini öğrenmek için Asmaî'ye başvurdum, ancak onun yalnızca kelime zenginliği ve garîb ifadeleri iyi bildiğini fark ettim. Bunun üzerine Ahfeş'e yöneldim, fakat onun da sadece şiirin gramerine hâkim olduğunu gördüm. Daha sonra Ebû Ubeyde'ye danıştım, ancak onun da yalnızca şiirin tarihî bağlamını, günleri ve soy kütükleriyle bağlantılı yönlerini naklettiğini anladım. Neticede, aradığım şiir bilgisini ancak edipler ve yazarlar arasında bulabildim."²¹

diyerek, şiirin yalnızca dilbilgisel bir yapı değil, aynı zamanda estetik ve eleştirel bir sanat dalı olduğunu vurgulamıştır. Bu değerlendirme, şiirin yalnızca bir dil pratiği değil, aynı zamanda düşünsel ve sanatsal bir çaba gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Metaşiir, modern Arap şiirinde, şiirin yalnızca bir anlatım aracı olmaktan öte, aynı zamanda kendisini sorgulayan ve sürekli yeniden üreten bir sanat dalı olarak ele alınmıştır. 20. yüzyıl Arap modernizminin öncüleri, şiir hareketlerinin kuramsal çerçevesini belirleme süreciyle meşgul olmuşlardır. Bu bağlamda, şiirlerinde sıkça geçmişle olan ilişkiyi, modern şairin takip etmesi gereken yönü ve sanatsal yenilenme

¹⁹ Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî Ebû 'Amr eş-Şeybânî, *Şeru'l-Mu'allakâti't-tis'*, thk. Abdülmecid Hemû (Beyrut: Müessesetü'l-'Alemlî, 1422/2002), 179.

²⁰ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/104.

²¹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/105.

sürecini ele almışlardır. Ayrıca, şiirsel yaratıcılık sürecinin inceliklerini ve yeni bir şiir ortaya koyma uğrunda şairin yaşadığı zorlukları da tartışmışlardır. Bedr Şâkir es-Seyyâb (ö. 1964), şiirin yaratıcı yıkım sürecine dayalı olduğunu şu dizelerle ifade eder:

وهكذا الشاعر حين يكتب القصيدة فلا يراها بالخلود تنبض
سـيـهـدم الـذي بـني، يـقـوض أحجارها ثم يـكـل الصـمـت والـسـكـونا
وحيـن تـأتي فـكـرة جـديـده يـسـخـبها مـثـل دثار يـحـجب العـيـونا

*İşte şair, şiirini yazarken,
Onu ebediyen atan bir kalp gibi görmez artık.*

*O, inşa ettiğini yıkacak,
Taşlarını sökecek,
Sonra sessizlikten ve durağanlıktan sıkılacak.*

*Ve yeni bir fikir geldiğinde,
Onu gözleri örten bir örtüyü çeker gibi (kendine) çekecek.*

Bu dizeler, şiirin sadece geçmişe bağlı kalmadığını, aksine sürekli olarak kendi varlığını dönüştüren bir süreç olduğunu göstermektedir. Mahmûd Dervîş (ö. 2008) ise, şairin eleştirmenlerle ve şiirin gelenek içinde nasıl algılandığıyla ilişkisini şu dizelerde dile getirir:

يَعْتَلِي النُّقْطَ إِذْ أَحْيَا يريـدون القصـيدة ذاتـها والاستـعارة ذاتـها
فإذا مَشَّيْتُ على طريقِ جانيّ شاردًا قالوا: لقد خان الطريق
وإن عَنُورْتُ على بلاغَةٍ عَشْويَّةٍ قالوا: تخلَّي عن عناد السَّنْدِيان
وإن رأيتُ الوردَ أَصْفَرَ في الربيع تَسَاءَلُوا: أَيْنَ الدَّمِ الوُطْيُ في أوراقه؟

*Bazen eleştirmenler beni mahvediyor,
hem şiir istiyorlar,
hem mecaz.*

*Eğer bir yan yolda dalgın yürürsem,
"Yolunu kaybetti," derler.*

*Eğer bir otun güzelliğinde belagat bulursam,
"Meşenin inatçılığından vazgeçti," derler.*

*Eğer baharda gülleri sarı görürsem,
"yapraklarındaki vatan kanı nerede?" diye sorarlar.*

Bu dizeler, metaşiirin yalnızca şiirin formuyla değil, aynı zamanda onun algılanışıyla da ilgili olduğunu göstermektedir. Geleneksel beklentilere meydan okuyan şairler, sadece estetik kurallarla değil, aynı zamanda toplumsal ve ideolojik kalıplarla da hesaplaşmak zorunda kalmışlardır. Modern Arap şiiri, klasik geleneğin kalıplarını sorgularken, aynı zamanda kendi kimliğini oluşturan yeni biçim ve anlam arayışlarına girmiştir.²²

Netice itibarıyla, metaşiir, şairin yalnızca eser üreten bir sanatçı olmanın ötesinde, şiirin doğasını ve işlevini sorgulayan bir düşünür ve eleştirmen olarak konumlanmasını sağlayan bir anlayıştır. Arap edebiyatında erken dönemden itibaren şairlerin, şiirin estetik boyutu ve sanatsal sorumluluğu üzerine

²² Bk. Fahrud-din, "el-Mîta şî'riyye", 267-271.

düşünceler geliştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, metaşiir, Arap edebiyatında salt estetik bir kaygı olmaktan öte, bir düşünce biçimi ve eleştirel bilinç düzeyi olarak varlığını sürdürmüştür. İmru'ülkays'tan Mahmûd Dervîş'e kadar uzanan süreçte, şiirin hem biçimsel hem de anlam düzeyinde sürekli olarak kendi kendini sorguladığı görülmektedir. Dolayısıyla metaşiir, geçmişten günümüz modern şiirine kadar sürekli evrilen ve gelişen bir bilinç alanı olmanın yanı sıra, Arap şiir geleneğinin yalnızca bir parçası değil, onun en temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Şiir eleştirisini doğrudan icra eden şairler, tarih boyunca iki temel yaklaşımla öne çıkmıştır. Birinci grup, şiirin teorik çerçevesini ve estetik boyutlarını inceleyen, bu doğrultuda eleştirel eserler kaleme alan şairlerden oluşur. İkinci grup ise, doğrudan kendi eserleri üzerinde eleştirel bir bilinç geliştiren ve şiirin doğasını sorgulayan metaşiir anlayışını benimseyen şairlerden meydana gelir.²³ Özellikle Arap şiirinde, bu ikinci yaklaşım oldukça köklü bir geçmişe sahiptir ve farklı dönemlerde çeşitli biçimlerde tezâhür etmiştir.

Metaşiirin Arap şiirindeki derin tarihi kökenleri göz önüne alındığında, bu kavramın farklı dönemlerde nasıl işlendiğini incelemek hem klasik hem de modern şiir anlayışlarını karşılaştırmak açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, klasik ve modern dönemlerden seçilen Arapça metaşiirsel örneklerin tematik ekseninde ele alınarak değerlendirilmesi bir perspektif sunacaktır.

3. Metaşiirsel Örnekler: Tematik Bir İnceleme

3.1. Şiir ve Gerçeklik İlişkisi

Ebû Hilâl el-'Askerî'ye (ö. 400/1009) göre, şiirin büyük bir kısmı, gerçeklikle bağdaşmayan, imkansız ve olağanüstü olaylara dayanmaktadır. Özellikle Arap edebiyatının ilk dönemi olan Câhiliye dönemi şiirinde bu durum belirgin bir şekilde görülmektedir. Ancak el-'Askerî, şiirin bu özelliğinin bir eksiklik değil, aksine şiirin kendine özgü bir niteliği olduğunu savunur. Ona göre, şiirden beklenen asıl şey, sözcüklerin ve anlamların güzel bir uyum içinde bir araya gelerek estetik bir bütün oluşturmalarıdır. Bu nedenle, şiirlerde gerçek dışı unsurların kullanılması, şiirin bu temel amacına hizmet ettiği sürece kabul edilebilir bir durumdur.²⁴

el-'Askerî'nin bu görüşünü özetleyen ünlü bir anekdotta, bir filozofa şairlerin niçin yalan söylediği sorulur. Filozof ise *"Şairden güzel sözler beklenir, doğruluk ise peygamberlerden beklenir."* yanıtını verir. Bu cevap, şiir ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi, sanat ve ahlak arasındaki ayrımı ortaya koyar. Bu bağlamda, Arap şiirinde metaşiirsel yaklaşımlar, şiirin hakikat karşısındaki rolünü ele alan örnekler sunar. Aşağıda yer verilen şiirler, Arap şairlerinin şiir ve gerçeklik arasındaki ilişkiye dair yaklaşımlarını yansıtan genel bir çerçeve sunmaktadır.

Hıfî Nâsıf (ö. 1919) şiirin hakikatle olan ilişkisini doğrudan sorgulayan bir yaklaşıma sahiptir:

بَطُلَ الشَّيْبُ بِالرُّسُومِ إِذَا بَدَتْ عَيْنُ الْحَقَائِقِ نَضَبَ عَيْنِ الرَّائِي
جَازَ التَّيْمُ حَيْثُ لَا مَاءٌ وَقَدْ بَطُلَ التَّيْمُ مَعَ وجودِ الْمَاءِ²⁵

Hakikat gözler önündeyken sevgiliye aşk şiirleri yazmak imkânsız olur. Teyemmüm, su yokken caizdir; suyun olduğu durumda ise teyemmüm yapılamaz.

Nâsıf, hakikatin gözler önünde belirgin olduğu bir durumda, geleneksel şiirsel temaların – özellikle aşk şiirlerinin – anlamsız hale geldiğini ifade eder. Şiiri bir tür gerçeklikten kaçış ya da gerçekliği örtme aracı olarak ele alan bu yaklaşımda, hakikat karşısında şiirin işlevi sorgulanır. Nâsıf'a göre şiir, tıpkı teyemmümün su olmadığında geçerli olması gibi hakikatin yokluğunda bir anlam taşır. Ancak, suyun

²³ en-Nâbî, "el-Mîâtâ şî'riyye", 12.

²⁴ el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl Ebû Hilâl el-'Askerî, *es-Sinâ'teyn el-kitâbetu ve's-şî'ru* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Ansariyye, 1998), 136-137.

²⁵ Ahmed Kabbaş b. Muhammed Necîb, *Mecma'ü'l-hikem ve'l-emsâl fi's-şî'ri'l-'Arabî*, (y.y., ts.), 5/273.

varlığında teyemmümün geçersiz hale gelmesi gibi, hakikatin bulunduğu bir durumda şiirsel anlatım da gereksizleşir. Bu yaklaşım, şiirin hakikatle kurduğu bağın kırılmasını ve gerçekliğin ortaya çıktığı anlarda şiirin anlam kaybını vurgular.

Muhammed el-Fürâtî (ö. 1978) ise şiiri duyguların ve içtenliğin bir dışavurumu olarak tanımlar:

مَا الشَّعْرُ إِلَّا شُعُورُ الْمَرْءِ يُرْسِلُهُ عَفْوُ الْبَدِيَّةِ عَنْ صِدْقٍ وَإِيمَانٍ²⁶

Şiir, kişinin duygularını inanarak ve içtenlikle irticâli olarak dile getirmesidir.

Fürâtî'nin bu beyti, şiiri hakikat ya da gerçekliğin doğrudan bir temsilcisi olarak görmez. Ona göre, şiir, insanın içsel duygularını saf ve içtenlikle, doğrudan irticâli olarak ifade ettiği bir sanattır. Bu durumda şiir, hakikatin yansımından ziyade, bireyin duygusal ve içsel dünyasının bir yansımasıdır. Fürâtî, şiirin "doğru" ya da "yanlış" olma kaygısından uzak, samimi ve içten bir ifade olduğunu vurgular. Bu bağlamda, Nâsîf'in hakikat ve şiirin işlevi arasındaki kopukluğu üzerine inşa ettiği yaklaşımın aksine, Fürâtî, şiiri duygusal gerçekliğin bir yansıması olarak görür. Şiirin işlevi, bireyin içsel hakikatini dile getirmekten ibarettir ve bu da onu gerçeklikten kopuk değil, aksine gerçekliğin bir boyutu olarak değerlendirir.

Ahves (ö. 105/723) ise şiiri retorik ve söylemsel bir yapı olarak tanımlayarak gerçeklik ve şiir ilişkisine farklı bir bakış açısı getirir:

وَمَا الشَّعْرُ إِلَّا حُطْبَةٌ مِنْ مَوْلٍ بِمَنْطِقٍ خَفِيٍّ أَوْ بِمَنْطِقٍ بَاطِلٍ²⁷

Şiir, bir yazar tarafından yapılan bir nutuktur ya doğru ya da yanlış bir konuşmadır.

Ahves'e göre, şiir bir yazarın konuşması ya da nutku gibidir; bu nutuk ya doğru ya da yanlış olabilir. Ahves'in bu yaklaşımı, şiirin gerçekliği temsil eden bir yapı olmaktan çok, bir söylem aracı olduğunu öne sürer. Şiir, bir söylev gibi, ikna edici bir güç taşır ve bu söylev hem hakikati ifade edebilir hem de yanlış bir iddia olabilir. Burada şiir, doğru ile yanlış arasında gidip gelen bir ifade biçimi olarak ele alınır. Bu bakış açısı, şiirin hakikatle olan ilişkisini mutlak bir doğruluk ya da yanlışlık zemininde değil, söylemsel bir yapı olarak ele alır. Şairin amacı, bir gerçeği iletmekten ziyade, belirli bir söylemsel yapı kurarak okuru ya da dinleyiciyi etkilemektir.

3.2. Şiir ve Mantık İlişkisi

Hicri 4. yüzyılda, Yunanca mantık eserlerinin Arapçaya tercümesiyle birlikte Arap düşünce dünyasında önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde, özellikle Arap aydınları arasında Yunan mantığına karşı yoğun bir ilgi uyanmıştır. Bu ilgi, yalnızca felsefi ve bilimsel alanlarda kalmamış, aynı zamanda dil, belâgat ve edebiyat çalışmaları üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Arap aydınları, mantığın biçimsel yapısını ve kanıtlara dayalı yöntemlerini dil ve retorik teorilerine uygulayarak, Arap belâgat anlayışını daha sistematik bir çerçeveye oturtmaya çalışmışlardır.²⁸

Bazı şairler ise Yunan mantığının temel kavramlarını Arap şiirine entegre etmeyi denemiş, böylece şiirin sadece estetik bir yapı değil, aynı zamanda akıl yürütme ve düşünceyi yapılandırma aracı olarak da değerlendirilebileceği fikri öne çıkmıştır.²⁹ Ancak, bu yaklaşım tüm şairler tarafından benimsenmemiş ve bazıları tarafından reddedilmiştir. Bu şairler, mantığın şiire uygulanamayacağını ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Buhtürî (ö. 284/897), mantığın şiirle bağdaştırılamayacağını savunan şairlerdendir:

²⁶ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*, 5/319.

²⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1423/2002), 1/497.

²⁸ Bk. Hasan b. İsmail el-Cünâcî, *Delâilü'l-i'câz beyne Ebî Saîd es-Sîrâfî ve'l-Cürçânî* (Kahire: Daru't-tibâ' el-Muhammediyye, 1411/1991), 97.

²⁹ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî 'asru'd-düvel ve'l-'imârât -el-Cezîratü'l-'Arabiyye, el-'Irâk, Îrân-* (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1995), 4/286.

فِي الشَّعْرِ يُغْنِي عَنْ صِدْقِهِ كَذِبُهُ
وَلَيْسَ بِالْهَذَرِ طَوَّلَتْ حُطْبُهُ³⁰

كَلَّفْتُمُونَا حُدُودَ مَنْطِقِكُمْ
وَالشَّعْرُ لَمْ يَكُنْ إِشَارَتُهُ

Bizi (şairleri) mantık kurallarına uymaya zorluyorsunuz; oysa şiirin yalanı, doğrusunun önüne geçmiştir. Şiir, kısa bir bakış gibidir; bir işaret yeter. Uzun uzadıya konuşulan boş bir söz değildir.

Buhtürî'nin bu yaklaşımına göre şiir, kısa ve öz bir ifade ile çok şey anlatabilen bir sanattır; mantık kurallarına bağlı kalmak şiirin doğasına aykırıdır. Bu bakış açısı, şiirin herhangi bir mesajı doğrudan değil, sanatsal bir zarâfetle iletmesi gerektiği fikrini destekler. Sonuç itibarıyla şair, şiirin özlü ve etkileyici olmasını, aşırı mantıksal sınırların onun doğasını bozacağına işaret ederek savunur.

3.3. Şiirin Estetik Boyutu

İbn Tabâtabâ (ö. 322/934), 'İyârû's-şi'r adlı eserinde, şiir yazma sürecine ilişkin hem şaire hem de şiire yönelik bir dizi kriterin bulunduğunu vurgular. Ona göre, bu kriterler yerine getirilmediğinde, şiir yazım süreci verimli olmaz ve ortaya konan eser eksik kalır. Bu bağlamda, İbn Tabâtabâ, başarılı bir şiirin ortaya çıkabilmesi için şairin belirli yetkinliklere sahip olması gerektiği gibi, yazılan şiirin de bazı nitelikleri taşımasının zarûrî olduğunu belirtir. Bu nitelikler arasında, şiirin hem lafız hem de mana açısından estetik açıdan güzel olması, belâgat sanatlarıyla süslenmiş ve etkileyici bir üslûpla yazılmış olması yer alır. Ayrıca, şiirin basit ve bayağı sözcüklerden, çirkin anlamlardan arındırılması ve dil ile üslûp bakımından düzgün ve tutarlı bir yapıya sahip olması gerektiğini ifade eder.³¹ Şiirlerin estetik ve içerik yönünden kusursuz bir üslûba sahip olması, şiirlerde de üzerinde durulan bir konudur. Zira bazı şairler, şiirlerinde dilin fasih kullanımı, anlam derinliği ve üslup zarâfeti gibi unsurların önemine dikkat çeker. Örneğin, Halîl Mutrân'ın (ö. 1949) aşağıdaki dizeleri bu hususlara vurgu yapan bir şiirdir:

تَصَوَّرُهُ بِأَسْلُوبٍ وَسِيمٍ
وَأَنْ هُوَ غَيْرُ تَزْدِيدٍ عَقِيمٍ
جَدِيدٍ فِي الْفُنُونِ وَفِي الْعُلُومِ
فَلَيْسَ بِقَائِمٍ غُذِرَ الْعَدِيمِ³²

إِذَا لَمْ تَبْتَدِغْ فِكْرًا جَمِيلاً
فَمَا يُغْنِي عَنِّي التَّكَرَّارُ قَوْلُ
أَتَى هَذَا الزَّمَانُ بِأَلْفِ لَوْنٍ
كُنُوزٍ لِلْأَدِيبِ بِمَا ثَرَاءُ

Güzel bir fikir bulup onu zarif bir üslupla sunmadığın sürece, bu durum kısır bir döngü olmasa da salt tekrar olmaktan öteye geçemez. Zaman, farklı sanat ve bilim dallarında binlerce yeni renk ve bakış açısı sunmuştur. (Bunlar) edebiyatçılar için zengin bir hazinedir. Bu nedenle, "yokluk" bahanesi geçerli değildir.

Mutrân, bir şiirin özgün ve estetik olabilmesi için fikrin zarif bir üslûpla sunulması gerektiğini vurgular. Ona göre, salt tekrar niteliğindeki fikirler, zamanın getirdiği yeni bakış açıları ve sanat formlarıyla karşılaştırıldığında yetersiz kalır. Bu bağlamda Mutrân, şairin şiir yazma sürecinde sıradanlığa düşmekten kaçınarak, edebiyatın sunduğu zengin hazineden yararlanması gerektiğini savunur.

Zekî Konsol (ö. 1994), bu estetik anlayışı bir adım öteye taşıyarak, şiirin vezin ve anlam bakımından tutarlılığını merkeze alarak şöyle der:

كُلُّ شَيْءٍ لَا وَزْنَ فِيهِ وَلَا
مَعْنَى هَرَاءُ أَصُولُهُ أَجْنَبِيَّةٌ
شَرَفُ الْقَوْلِ أَنْ يَكُونَ قَصِيحاً
لَمْ يُلْجَلْجَلْ إِلَّا خَبِيثُ الطَّوِيلِ³³

³⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Temîm el-Ensârî el-Husrî el-Kayravânî, *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.), 195.

³¹ İbn Tabâtabâ, *'İyârû's-şi'r*, 6.

³² Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi's-şi'ri'l-'Arabî*, 5/292.

³³ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi's-şi'ri'l-'Arabî*, 5/270.

Vezinsiz ve anlamsız her şiir, yabancı temeller üzerine oturan bir hezeyandan başka bir şey değildir. Sözü değerli kılan unsur, fasih olmasıdır; onu ancak art niyetli insanlar ağızında geveler.

Konsol'a göre, vezinsiz ve anlamsız bir şiir, sanat temellerinden yoksun kalır ve bu durumda gerçek şiirsel değerini yitirir. Onun yaklaşımı, şiirin fasih bir dile dayanması gerektiğini vurgularken, kelimenin gücünü ve doğru kullanımını şiirin estetik kıstası olarak öne çıkarır. Fasih bir dil, şiirin sözde ve anlamda değerli olmasını sağlarken, sıradan veya art niyetli söylemler bu estetik düzeyi düşürür.

Ebû İshak es-Sâbî (ö. 384/994) ise şiirin anlam ve kısalık dengesi üzerinde durur. es-Sâbî, bir beytinde bu durumu şöyle anlatır:

رُبَّ شِعْرِ أَطَالَهُ طَوْلُ مَعْنَا هُوَ وَإِنْ قَلَّ لَفْظُهُ حِينَ يَمُرُّ مَرَّوًى³⁴

Nice şiirler vardır ki, az sözle aktarılsa da, anlamının derinliği onu uzatır.

Şairin bu görüşüne göre, bir şiirin uzunluğu anlamının derinliğinden ziyade, fazlalıklar ile dolu olabilir. Az sözle güçlü bir anlam ifade edebilmek, şiirin estetik başarısının göstergelerindendir. Bu da şairin, gereksiz sözcüklerden arınmış, yoğun ve derin bir anlatım yakalaması gerektiğine işaret eder.

İbrahim b. Abbâs es-Sûlî'nin (ö. 243/857), bu estetik arayışı daha sanatsal bir çerçeveye oturttuğu görülür:

إِذَا مَا الْفِكَرُ أَضْمَرَ حُسْنَ لَفْظٍ وَأَذَاهُ الضَّيُّ مِيزٌ إِلَى الْعِيَانِ
وَوَشَّاهُ وَغَنَمَهُ مَسْنَدٌ فَصِيحٌ بِالْمَقَالِ وَالْبَلَسَانِ
رَأَيْتُ خُلَى الْبَيْتِ مَنَ وَرَاتٍ تَضَاخُكُ بَيْنَهَا صَوْرُ الْمَعَانِي³⁵

Zihin güzel bir kelimeyi içinde tutunca, kalp onu açığa çıkarınca ve fasih bir kişi onu sözüyle süsleyince, beyanın süsünün parladığını ve mana suretlerinin onların arasında gülümsediğini görürsün.

es-Sûlî'ye göre, zihin güzel bir kelimeyi sakladığında ve kalp onu dile getirdiğinde, fasih bir kişinin bu kelimeyi estetik bir şekilde süslemesi, beyanın parıltısını ortaya çıkarır. Şiir hem dilin güzelliği hem de anlamın derinliği ile bütünleştiğinde, beyanda süs, manada zarâfet görülür. Şairin bu bakış açısı, şiirin estetik yönünü hem söz hem de mana düzeyinde birleştirir.

3.4. Şiirde Özgünlük ve Şairin Etik Duruşu

Arap edebiyatında, ibdâ' (الْإِبْدَاع) ve ihtirâ' (الْإِخْتِرَاع) kavramlarıyla ifade edilen özgünlük, bir şiirin daha önce duyulmamış ve benzerine rastlanmamış olması şeklinde tanımlanır.³⁶ Bu kavramlar, edebî eserlerin hem şekil hem de içerik bakımından orijinal olmasını ifade eder. İbn Reşîk el-Kayravânî, ibdâ' ile ihtirâ' terimleri arasında bir ayrım yapar; ibdâ'nın lafız yönünden, yani dilin ve ifadelerin orijinallliğini, ihtirâ'nın ise anlam yönünden, yani eserin içeriği ve düşünsel derinliği bakımından özgünlüğünü ifade ettiğini belirtir.³⁷

Şiirin yalnızca yüzeysel değil, aynı zamanda derinlikli ve özgün bir anlam dünyası sunması gerektiği, metaşîirsel şiirlerde de vurgulanan bir unsurdur. Şairin, şiir yazma sürecinde etik bir duruş sergilemesi ve başkalarının eserlerinden intihâl yapmaya tenezzül etmemesi gerektiği hem klasik hem de modern şiirlerde üzerinde durulan bir konudur. Mesela Tarafe b. Abd (ö. 564), bu durumu aşağıdaki beytinde şöyle dile getirir:

وَلَا أُغَيِّرُ عَلَى الْأَشْعَارِ أَسْرُفَهَا عَنْهَا عَنِيتُ، وَشَرُّ النَّاسِ مَنْ سَرَقَهَا³⁸

³⁴ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*, 5/302.

³⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *Edebü'l-küttâb* (Mısır: y.y., 1341/1922), 102.

³⁶ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 1/265.

³⁷ İbn Reşîk, 1/265.

³⁸ Ebû 'Amr Tarafe b. Abd b. Süfyân el-Bekrî Tarafe, *Divânü Tarafe b. 'Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1423/2001), 57.

Şiirlere saldırıp onları çalmam. Onlara ihtiyacım yok. En kötü insan, hırsızlık yapandır.

Tarafe'nin bu beyti, şiirde özgünlüğün önemini ve intihâl eyleminin bir etik ihlali olduğunu açıkça ortaya koyar. Şiir, aynı zamanda kimi şairlerin bu ahlâkî sorumluluğu yerine getirmediğini de ima eder. Nitekim İlyas Habîb Ferhât (ö. 1976), bazı şairlerin başkalarının sözlerini çalarak kendilerine mal ettiğini şöyle eleştirir:

كَمْ شَاعِرٍ يَسْتَمُو بَعْزُهُمْ جَنَى قَرِيحَةٍ هَ قَرِيضُ
كَالطَّيْرِ تَخْضِرُ نَكْثًا كُلَّ بَيْضٍ لَيْسَ تَسْأَلُ مَنْ يَبِيضُ³⁹

Nice şair vardır ki, kendi yeteneğinin doğal bir ürünü olmayan şiiriyle yükselir. Tıpkı kime ait olduğunu sormadan, bulduğu her yumurtanın üzerine kuluçkaya yatan kuşlar gibi.

Ferhat, şiirin her zaman şairin iç dünyasının bir yansıması olmadığını, aksine edebiyatın kolektif bir hafıza ve etkileşim ağı içinde üretildiğini vurgulayarak, şiirlerdeki özgünlüğün doğasını sorgular. Bu bağlamda, bazı şairlerin başkalarının fikirlerini veya metinlerini alarak kendi şiirlerine dahil etme eğiliminde olduğunu belirterek, bu durumun hem edebiyatın kaçınılmaz acı bir gerçeği hem de etik bir sorun olduğunu mecâzî bir dille ifade eder.

3.5. Şiirde Modernleşme ve Şairin Yenilik Arayışı

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Batı edebiyatının Arap dünyasına nüfuz etmesi, Arap edebiyatında, özellikle de şiirde, köklü bir değişim arayışına itmiştir. Klasik Arap şiirinin vezin ve bahir sistemine bağlı kalan şairler, bu sistemi güncelleyerek Batı edebiyatının sunduğu imkanları kullanmaya çalışırken, bazıları ise Fransız şiirinin modern formlarını benimseme yolunu seçmişlerdir.⁴⁰

Eski Arap şiirinin yapısal özellikleri üzerine yapılan eleştiriler, 1930'lu yılların sonunda somut sonuçlar doğurmuş ve üç temel eğilimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan birincisi, muhâfazakâr eğilimdir. Bu eğilimi benimseyen şairler, klasik şiirin yapısını olduğu gibi korumayı hedeflemiş ve şiirlerini bu çerçevede oluşturmuşlardır. Muhammed Abdülmuttalip (ö. 1931), Ali el-Cârim (ö. 1949) ve Muhammed Ferîd Vecdî (ö. 1954) gibi isimler, bu yaklaşımın öncüleri arasında sayılabilir. İkincisi, ılımlı eğilimdir. İçerik olarak yenilikçi bir yaklaşım sergileyen ancak biçimsel olarak klasik kalıplardan tamamen kopmayan şairler, bu eğilimin temsilcileri olmuştur. Ahmed Şevkî (ö. 1932), Hâfız İbrahim (ö. 1932) ve Ahmed Muharrem (ö. 1945) gibi şairler, bu eğilimin öncülerindendir. Üçüncüsü ise yenilikçi eğilimdir. Bu eğilimde yer alan şairler, şiiri geleneksel vezin, kâfiye ve beyit yapısından kurtarmayı amaçlamış ve şiirin gelişimine engel olarak gördükleri bu kalıpları aşamalı olarak değiştirmeye çalışmışlardır. Halil Mutran, Abdurrahman Şükrî (ö. 1958), İbrahim Abdülkadir el-Mazinî (ö. 1949), İbrahim Nâcî (ö. 1953) ve Nâzık el-Melâike (ö. 2007) gibi isimler, bu eğilimin en önemli temsilcilerindendir.⁴¹

Arap şiirindeki modernleşme süreci içerisinde şairler, şiirlerinde yenilik arayışını metaşiirsel bir perspektifle ele alarak, şiirde yenilik üzerine düşünsel bir inceleme yapmışlardır. Aşağıda sunulacak şiir örnekleri, şairlerin modern Arap şiirinde meydana gelen dönüşümleri nasıl algıladıklarını ve bu değişimlere ilişkin görüşlerini yansıtmaktadır.

George Saydah (ö. 1978) şiirin ezeli bir sanat olduğunu ve ne geleneksel olanı ne de yeniye reddettiğini şöyle vurgular:

³⁹ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şi'rî'l-'Arabî*, 5/283.

⁴⁰ Bk. Ömer ed-Desûkî, *Fi'l-edebi'l-hadîs* (b.y.: Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî, 2000), 1/390.

⁴¹ Bk. Mehmet Yalar, *Modern Arap Şiiri (Kaynak-Kavram-Yapı)* (Bursa: Arasta Yayınları, 2003), 126-128.

ذَٰكَ فَنُّ أَرْيُّ، مَـا اسْتَحَى بَقْدِيمٍ أَوْ تَبْرَأُ مِّنْ جَدِيدٍ
 إِنِّهٖ الْبَحْرُ الَّذِي أَمْوَاجُهُ تَتَّحَىٰ إِلَىٰ حُرَّةٍ حِمْنِ الْخُدُودِ
 قُلْ لِّمَن يَأْتِفُ مِّنْ تَقْلِيدِهِ أَمِّنَ التَّجْدِيدِ تَقْلِيدُ الْقُرُودِ⁴²

Şiir, ezeli bir sanattır; ne geçmişten utanır ne de yeniye reddeder. O, dalgaları özgürce ama belirli kurallar çerçevesinde peş peşe gelen bir deniz gibidir. Onun taklidini hor görenlere şunu söyle: Maymunların taklit etmesi yenilik midir?

Şair, şiirin hem geçmiş hem de geleceği kucaklayan bir yapıya sahip olduğunu belirterek, onu taklit etmeyi hor görenlerin tutumunu eleştirir. Bu yaklaşım, şiirin sürekliliği ve yenilik arasındaki dengeyi savunan bir perspektif sunar. Saydah'ın eleştirisi, yeniliği sadece yüzeysel taklitlerle sınırlayan anlayışları eleştirmekte, gerçek sanatın özgünlükle taklit arasındaki ince çizgide olduğunu belirtmektedir.

Hâfız İbrahim (ö. 1932), şiiri esaretten kurtulmanın ve özgürlüğün aracı olarak görür. Şiir, onun için bireyi zincirlerinden kurtarıp yeni ufuklara yönlendiren bir güçtür. İbrahim, bu görüşünü şu beyitlerle dile getirir:

أَن يَأْشُرَ أَنْ نَفُكَّ فُيُودَا قَيْدَتَنَا بِحِمَا دُعَاةِ الْمِحَالِ
 فَارْفَعُوا هَـذِهِ الْكَمَائِمَ عَنَّا وَدَعُوا نَشْتُمُ رِيحَ الشَّامَالِ⁴³

Ey şiir, imkansız isteyenlerin bize vurduğu esaret zincirlerinden kurtulma (ve uzak diyarların sesini duyma) vakti geldi artık. Atın maskelerimizi (ve kaldırın tüm engelleri ki) Kuzey'den esen rüzgarı soluyalım.

Şair, şiirin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda özgürlük için bir mücadele aracı olduğunu savunur. Bu yaklaşım, George Saydah'ın gelenek ve yenilik arasında denge kurma fikriyle örtüşerek, şiirin hem geçmişe hem de geleceğe açık olması gerektiğini vurgular.

Ahmed Şevkî (ö. 1932) ise şiirin estetik boyutunu ele alır ve şiirin eski ya da yeni olmasından ziyade, insan ruhuna dokunan bir etkisi olması gerektiğini şöyle vurgular:

وَالشَّيْءُ عَزُ فِي حَيْثُ النُّفُوسِ تَلَدُّهُ لَا فِي الْجَدِيدِ وَلَا الْقَدِيمِ الْعَادِي⁴⁴

İyi şiir, ruha dokunan ve onu hoşnut edendir; yeni ya da eski olması önemli değildir.

Şevkî'nin bu görüşüne göre, şiirin zamansal nitelikleri değil, ruhsal etkisi ön planda olmalıdır. Bu metaşörsel yaklaşım, şiirin hem estetik hem de toplumsal bir araç olarak zamana ve mekana bağlı olmayan bir güç olduğunu yansıtır.

3.6. Şiirin Toplumsal Boyutu ve Şairin Konumu

Şiir, yalnızca bireysel duyguların ifadesi değil, toplumsal dokuyu şekillendiren ve toplumun manevi, entelektüel ve kültürel değerlerini yücelten bir güç olarak kabul edilmiştir. Şairler, toplumun onur, ahlak ve sosyal statü gibi temel değerlerini etkileyen figürler olarak görülmüştür.⁴⁵ Şiirin toplumsal boyutu, bazı Arapça şiirlerde bireyler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileriyle ele alınarak, onun toplumu dönüştürme ve yeniden biçimlendirme potansiyeli vurgulanmıştır. Bu bağlamda, şairlerin toplumsal sorumluluğu ön plana çıkarken, şiirin bireysel ve ortak kimliklerin inşasındaki merkezi rolü de

⁴² Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-ş-i'ri'l-'Arabî*, 5/311.

⁴³ ed-Desûkî, *Fi'l-edebi'l-hadis*, 1/390.

⁴⁴ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-ş-i'ri'l-'Arabî*, 5/298.

⁴⁵ Bk. Neclâ 'Abdü'l-Huseyn el-Gazâlî 'Alyevî, "Mustalehu'l-ibdâ' 'inde'ş-ş-u'arâ ve'n-nükkâd'î'l-kudâmâ", *Mecelletü câmi'a Tikrit li'l-'ulûm* 18/10 (2011), 186.

belirginleşir. Aşağıda yer verilen örnekler, şiirin toplumsal etkilerine dair çarpıcı bakış açıları sunmaktadır.

İbn Rûmî (ö. 283/896), şiiri insanları ve onurlarını yücelten bir güç olarak tasvir eder ve bu gücün, asil ruhlu şairlerin yaratıcı eserleriyle mümkün olduğunu şöyle ifade eder:

أَرَى الشَّعْرَ يُجَيِّسُ النَّاسَ وَالْمَجْدَ بِالَّذِي تُبْقِيهِ أَرْوَاحُ لَهْهُ عَطْرَاتُ
وَمَا الْمَجْدُ لَوْلَا الشَّعْرُ إِلَّا مَعَاهُ وَمَا النَّاسُ إِلَّا أَعْطَاهُمْ نَحْرَاتُ⁴⁶

Şiiri, insanları ve onların onurunu yücelten bir güç olarak görüyorum; onu ayakta tutan, asil ruhlardır. Şeref ve onur, şiir olmadan ruhsuz bir mekan gibidir; insanlar ise onsuz çürümüş kemiklere benzer.

Şaire göre, şiir olmadan şeref ve onur, ruhsuz mekanlara; insanlar ise onsuz çürümüş kemiklere benzer. Burada şiir, sadece bireysel bir ifade aracı değil, toplumsal değerleri yaşatan ve insanları var eden bir güç olarak konumlanır. İbn Rûmî'nin bu anlayışı, şairin toplumsal sorumluluğunu vurgulayan bir bakış açısını yansıtır.

Ali el-Cârim (ö. 1949) ise şiirin sanatçının nağmesiyle kalpleri diriltten bir güç olduğunu şu sözlerle dile getirir:

الشَّعْرُ أَنْشَدَ الْفَنَانَ يَرْسُلُهَا إِلَى الْقَلْبِ وَبِ فَتْحٍ بَعْدَ إِقْفَارِ
إِذَا تَخَطَّ رَ فِي الْأَفْوَاحِ تَنْشُدُهُ عَضَّ الْجَفْوَانَ حَيَاءً كُلَّ خَطَارِ
فَقُلْ لِمَنْ رَاحَ لِلْأَهْرامِ يَرْفَعُهَا الْخَلْدُ فِي الشَّعْرِ لَا فِي رَصْفِ أَحْجَارِ⁴⁷

Şiir, sanatçının köhnemiş kalplere gönderip onları ihya eden bir ilahisidir. O, ağızdan dökülüp okunduğunda dansçılar utançtan göz kapaklarını ısıtır. Piramitleri göğe yükseltmek için yola çıkanlara şunu söyle: Sonsuzluk, taş döşemede değil, şiirde gizlidir.

el-Cârim'e göre, şiir ağızdan döküldüğünde utandırıcı bir etkisi vardır, insanları duygusal olarak harekete geçirir ve sanatın gücüyle toplumsal değişimi sağlar. Bu bağlamda şair, şiirin sanatsal işlevini, toplumun manevi dünyasını etkileyen bir unsur olarak görür ve piramitlerdeki taşlarının aksine, kalıcı olanın şiirin kendisi olduğunu savunur. Bu görüş, şiirin toplumu dönüştüren ve ona sonsuzluk katan bir araç olduğunu vurgular.

İbrahim Abdülkadir el-Mâzinî (ö. 1949) ise şiirin toplumsal boyutunu trajik bir bakış açısıyla şöyle değerlendirir:

قَضَى عَظْمَ مَأْسُوفٍ عَلَيْهِ مِنَ الْوَرَى فَتَى عَرَّةٍ فِي الْعَيْشِ نَظْمُ الْقَصَائِدِ⁴⁸

Hiç kimsenin üzüntü duymadığı bir delikanlı öldü; hayatta şiir yazmak onu mağrur kılmıştı.

el-Mâzinî'nin bu dizeleri, şiirin birey üzerindeki etkilerini ve toplumsal algıyı metaşiirsel bir bakış açısıyla değerlendirir. Şair, şiir yazma eyleminin bazı şairleri gururlandırdığını ancak bu gururun, onların toplumsal çevresiyle gerçek bir bağ kurmasını sağlamadığını ifade eder. Şiir yazmanın birey üzerindeki kişisel etkileri olumlu olabilirken, bu kişinin sosyal çevresiyle derin bir etkileşim veya gerçek bir etki yaratmadığını ironik bir şekilde yansıtır. Şairin bu eleştirisi, şiirin birey üzerinde yaratabileceği tehlikeli etkileri toplumsal bağlamda sorgular.

⁴⁶ Husrî el-Kayravânî, *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*, 1/59.

⁴⁷ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*, 5/317.

⁴⁸ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*, 5/299.

Hassân b. Sâbit (ö. 60/680), şiirin kişinin toplumsal meclislere sunduğu aklının bir yansıması olduğunu ifade eder:

وَأَتَمَّا الشَّعْرُ لُبُّ الْمَرْءِ يَعْرِضُهُ عَلَى الْجَالِسِ إِنْ كَيْسًا وَإِنْ حُمْقًا⁴⁹

Şiir, kişinin meclislere sunduğu aklıdır; ya tamdır ya eksik.

Şaire göre, şiir ya tam bir zekanın ürünü ya da eksik bir düşüncenin sonucudur. Bu yaklaşıma dayanarak şiirin, şairin toplumdaki entelektüel rolünü ve itibarını şekillendiren bir ölçüt olarak değerlendirilebilir.

İbn Hamdîs (ö. 527/1133) ise şiirin toplumsal etkisini, dilin ve mananın seçimiyle ilişkilendirir:

حَرَّرَ لِمَعْنَاكَ لَفْظًا كَيْ تَزَانَ بِهِ وَقُلْ مِنَ الشَّعْرِ سَحْرًا أَوْ فَلَا تُقْلِلْ
فَالْكَحْلُ لَا يَفْتِنُ الْأَبْصَارَ مِنْظَرُهُ حَتَّى يُصَايِرَ حَشَوُ الْأَعْيُنِ النَّجْلَ⁵⁰

Manaların için öyle bir kelime seç ki onunla övülesin. Büyüleyici bir şiir söyle, ya da hiç söyleme. Sürme, iri gözlerin kenarında olmadığı sürece gözleri etkileyemez.

İbn Hamdîs'e göre, bir şiir büyüleyici olmayacaksa hiç söylenmemelidir. Kelimelerin gücünü ve etkisini toplumsal bir değer olarak gören bu yaklaşım, şairin dildeki ustalığının toplum üzerindeki etkisinin altını çizer.

A'sâ (ö. 7/629), şiirin toplumsal düzende kişilerin statüsünü bile değiştirebileceğini ifade eder. Şair, bu durumu şu şekilde anlatır:

وَالشَّيْءُ يُسْتَنْزَلُ الْكَرِيمَ، كَمَا يُنْزَلُ رَعْدُ السَّحَابَةِ الشُّبْلَا⁵¹

Şiir, değerli kişinin rütbesini indirir. Tıpkı bulutların gürlemesinin şiddetli yağmuru indirdiği gibi.

A'sâ bu beytinde, şiirin toplumsal hiyerarşide oynadığı güçlü rolü gözler önüne serer ve şiirin toplumda taşıdığı dönüştürücü gücü vurgular.

Mütenebbî (ö. 354/965) şiire duyulan değerın düşüşünü ağır bir dille eleştirmektedir:

وَلَا تُبَالِ بِشِعْرِ بَعْدَ شَاعِرِهِ قَدْ أَفْسِدَ الْقَوْلُ حَتَّى أَهْمَدَ الصَّمَمَ⁵²

Onun şairinden sonra hiçbir şiire değer verme. Artık söz ifsat edildi, öyle ki sağırlık bile övgüye layık görüldü.

Beyitte geçen "onun" zamiri, şairin himayesi altında yaşadığı Hamdânî emirlerinden Seyfûddeve'yi işaret ediyor.⁵³ Şair, söz konusu emiri yücelterek onunla kendini ve kendi şiirini de bir nevi kutsal bir konuma yerleştirir. Nitekim Mütenebbî'nin "onun şairi" diyerek kendisini kastetmesi, metaşîirsel bir dokunuşla, şairin şiirdeki yerini yüceltme çabasıdır. Şair, bu beyitte kendi şiirini belirli bir çıtaya yükseltip diğer şiirlerin bu seviyenin altında kaldığını iddia ederken, aynı zamanda şiirin değerinin azalmasına ve kalitesinin bozulmasına yönelik kaygılarını da dile getirmektedir. Dilin ve anlamın deforme olduğu, şiirin kalitesinin düştüğü ve hatta anlamsız sözlerin bile övüldüğü bir durumdan bahsediyor. Bu, şairin sanatının özgünlük ve estetik değeri üzerine düşüncelerini yansıtan ve şiir sanatının korunması gerektiği mesajını veren metaşîirsel bir tavidir.

Raşid el-Hûrî (ö. 1984) ise Mütenebbî'nin aksine, şiirin değerini okur ekseninde ele alır:

⁴⁹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 1/114.

⁵⁰ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*, 5/284.

⁵¹ Muhammed b. Ebî'l-Hattâb Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü'l-eş'âri'l-'Arab*, thk. Ali Muhammed el-Bicâdî (Mısır: Nehda, ts.), 34.

⁵² Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Se'âlibî, *Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî ve-mâ leh ve-mâ 'aleyh*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: y.y., ts.), 48.

⁵³ Ebû'l-Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân Ebû'l-Alâ el-Maarrî, *Mucizu Ahmed*, (y.y., t.y.), 358.

يَا مَنْ يَلُومُ ابْنَ الثُّرَابِ لِشُغْلِهِ بِالْقَلَسِ عَنْ شِعْرِ وَعَنْ شُعَارٍ
أَرَأَيْتَ فِي الْمَرْعَى حِمَارًا عَاقِلًا يَلْهُو عَنْ الْأَعْشَابِ بِالْأَزْهَارِ؟⁵⁴

Ey para pulla meşgul olup şiir ve şairlerle ilgilenmeyen kişileri kınayan, hiç gördün mü çayırda, otlar yerine çiçeklerle oyalanan akıllı bir eşek?

el-Hûrî, toplumun şiire ve şairlere karşı ilgisizliğini eleştirir, maddi dünyaya dalmış kişilerin şiirin güzelliğini ve değerini takdir edemediklerini vurgular. Şiir, mecâzî olarak, "akıllı bir eşek" imgesiyle bu durumu ele alır. Eşek, yalnızca otlara odaklanarak çiçekleri görmezden gelir; bu da şiiri ve onun sunduğu estetik ve entelektüel değerleri göz ardı eden kişileri temsil eder. Burada şair, şiirin değerinin, yalnızca şairin yetkinliğiyle değil, aynı zamanda onu takdir eden bir kitlenin varlığıyla ortaya çıktığını ifade eder. Bahse konu olan bu şiir, Mütenebbî'nin aksine, şiirin değerini sadece şairin yetkinliği ile değil, okurun sanatı algılama ve anlama kapasitesiyle ilişkilendirir. Şair, şiiri anlamayanların ve maddi kaygılara saplanmış olanların, entelektüel ve duygusal açıdan eksik olduklarını ima eder.

Lebîd b. Rabî'a (ö. 40 /660) şiire ve şaire verilen değer azlığına şöyle sitem eder:

الْكَلْبُ وَالشَّاعِرُ فِي مَنْزِلٍ فَلَيْسَتْ أَيْنِي لَمْ أَكُنْ شَاعِرًا
فَلَمْ يَسْتَطِعْ الْعِلْمُ الْوَاردُ وَالصَّادِرُ⁵⁵

Köpek ve şair aynı durumdadır. Keşke şair olmasaydım. O, sadece ellerini açarak gelen geçenden yemek dilenir.

Lebîd b. Rabî'a'nın bu şiiri, Arap şiirinin toplumsal rolüne dair önemli bir metaşiirsel tartışma sunar. Şairin toplum içindeki bağımlı konumuna ve bunun getirdiği değersizlik algısına yönelik bu eleştiri, şairin sanatının toplumsal karşılığını sorgulayan bir duruşa sahiptir. Lebîd'in köpek benzetmesi, sadece bir aşağılama değil, aynı zamanda şairin onurunu kaybetmiş bir figür olarak toplumda nasıl algılandığını gözler önüne seren bir sembolizmdir. Bu şiir, şairin toplumdaki konumuna dair karamsar bir tablo çizerken, aynı zamanda şairliğin getirdiği maddi ve manevi bağımlılığa karşı bir başkaldırı niteliği taşır. Lebîd'in bu eleştirisi, şairin toplumsal işlevinin, sadece estetik bir değer yaratmaktan öte, maddi bağımlılıkla gölgelenen bir işlev olduğunu açıkça ortaya koyar. Şiir hem şairin sanatının değerini hem de onun toplumdaki yerini sorgulayan bir metaşiirsel manifesto niteliğindedir.

3.7. Şiirin Kalıcılığı ve Şairin Rolü

Şiir, insanlık tarihinin en eski ve en evrensel ifade biçimlerinden biridir. Sözcüklerin estetik bir düzen içinde bir araya gelmesiyle oluşan bu sanat dalı, yüzyıllar boyunca insan zihninin derinliklerine inerek, duyguları harekete geçirmiş ve düşünceleri şekillendirmiştir. Şiirin bu denli etkili olmasının başlıca nedenlerinden biri, zaman ve mekan sınırlarını aşabilen, evrensel temalara ve deneyimlere hitap eden bir yapıya sahip olmasıdır.⁵⁶ Şüphesiz, şiirin bu niteliğe sahip olmasında şairin katkısı ve emeği belirleyici bir rol oynamaktadır. Şiire hayat veren, onu kalıcı ve uzun soluklu bir yapıt haline getiren unsur, şairin sanatsal yetkinliği ve rolüdür. Bazı şairler, şiirin bu evrensel niteliği ve zaman ötesi etkisini şiirlerinde de ele almışlardır. Aşağıdaki örnekler, şiirin bu ölümsüz doğasına dair metaşiirsel yaklaşımlar sunmaktadır.

Di'bil (ö. 246/860) bir beytinde konuya dair şu görüşü ileri sürer:

مَوْتُ رَدِيءٍ الشَّعْرُ مِنْ قَبْلِ أَهْلِهِ وَجَيِّدُهُ حَيٌّ وَإِنْ مَاتَ قَائِلُهُ⁵⁷

⁵⁴ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*, 5/318.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdeba' ve muhâverâtü's-şu'arâ' ve'l-bulegâ* (Beyrut: Şirketü Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1420/1999), 1/107.

⁵⁶ Ebû Hilâl el-'Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 137.

⁵⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 2/840.

Vasat şiir, şairinden önce ölürken, iyi şiir sonsuza dek yaşar.

Şair burada, şiirin iki farklı kaderi olduğunu öne sürmektedir: nitelikli, iyi şiir, şairinin ölümünden sonra bile yaşamaya ve etkisini sürdürmeye devam ederken, vasat ve niteliksiz şiirler zamanla unutulmaya mahkumdur. Di'bil'in bu değerlendirmesi, şiiri zamana karşı direnen bir eser olarak ele almakta ve onun kalıcılığını, estetik ve sanatsal değerine dayandırmaktadır.

Ebû Temmâm (ö. 231/846) ise şiirin kalıcılığını daha geniş bir tarihsel perspektiften ele alır:

وَلَوْ كَانَ يَفْنَى الشِّعْرُ أَفْنَاهُ مَا قَرَّتْ حِيَاضُكَ مِنْهُ فِي الْعُصُورِ الدَّوَاجِبِ
وَلَكِنَّهُ صَوَّبَ الْعُقُولَ إِذَا انْجَلَّتْ سَحَابٌ مِنْهُ أُعْقِبَتْ بِسَحَابٍ⁵⁸

Eğer şiir tükenmiş olsaydı, geçmişte söylenen ve havuzda biriken mısralar yüzünden tükenirdi. Ancak o, aklın sonsuz yağmurudur; bir bulut açılır, diğeri gelir.

Şair, "Eğer şiir tükenmiş olsaydı, geçmişte ataların için söylenen mısralar yüzünden tükenirdi. Ancak o, aklın sonsuz yağmurudur; bir bulut açılır, diğeri gelir" sözleriyle şiirin sürekliliğini ve yenilenme kapasitesini vurgular. Ebû Temmâm'a göre şiir, tarihin belli bir dönemine hapsedilmiş bir ifade aracı değildir; aksine, geçmişin birikiminden beslenen, sürekli yenilenen ve bir kuşaktan diğerine aktarılan bir entelektüel mirastır. Şiirin "aklın yağmuru" olarak tanımlanması, onun entelektüel boyutuna ve insan düşüncesinin evrensel bir temsilcisi olduğuna işaret eder. Yağmur gibi, şiir de nesiller boyunca döngüsel bir yenilenme sürecine girer; bir bulut boşalır, diğeri gelir. Bu benzetme, şiirin bitmeyen bir kaynak olduğunu, her dönemde yeniden doğarak insan aklına ve estetik dünyasına katkı sağlamaya devam ettiğini ifade eder.

Kaysar el-Hûrî (ö. 1977) şiirin ölümsüzlüğünü şöyle bir karşılaştırma yaparak anlatır:

تَعَالَتْ مَلِكُوكٌ بِالْعُرُوشِ وَإِنَّمَا رَأَيْتُ مَلِكُوكَ الشِّعْرِ أَرْفَعَهُمْ قَدْرًا⁵⁹

Hükümdarlar tahtlarıyla yücelirler, ancak şiir prenslerinin onlardan daha değerli olduğunu gördüm.

el-Hûrî'nin bu şiiri, şairin toplumsal rolüne dair önemli bir değerlendirme sunar. Hükümdarların maddi güçlerine karşın, şairlerin manevi güçlerini ve topluma entelektüel katkılarını vurgular. Şair, maddi dünya ile entelektüel dünya arasında bir köprü kurarak hem bireylerin düşünsel evriminde hem de toplumların kültürel yapılarında kritik bir rol oynar. el-Hûrî'nin bu şiiriyle sunduğu bakış açısı, şairin tarihsel rolüne dair köklü bir geleneği devam ettirir, ancak bunu modern bir perspektiften değerlendirir. Şiire göre şairin değeri, yalnızca bireysel yaratıcılığıyla değil, aynı zamanda toplum üzerindeki etkisiyle de ölçülür. Hükümdarlar tahtlarıyla geçici bir güç sergilerken, şairler eserleriyle kalıcı ve derin bir etki bırakırlar. Bu yaklaşım, şiirin ve şairin toplum üzerindeki uzun vadeli etkisini yücelten bir bakış açısı sunar ve şairi, entelektüel bir lider olarak toplumun merkezine yerleştirir.

3.8. Şiirin Kalitesi ve Şairin Dehası

Kudâme b. Ca'fer'e (ö. 337/948) göre şiir, bir sanat eseri olarak, en mükemmel halini bulmaya yönelik bir arayıştır. Bu bağlamda, her sanat eseri gibi şiirin de iyi, kötü ve vasat olmak üzere farklı kalitelerde olabileceği düşüncesini savunur. Ona göre, her şair, şiirini en iyi şekilde ortaya koyma amacı taşır. Bu amaç doğrultusunda ortaya konan şiirler, şairin yeteneğine ve şiirsel dehasına göre değerlendirilir. Başka bir deyişle, iyi bir şiir ortaya koyma potansiyeli olan şairler, usta şair olarak kabul edilirken, bu potansiyele sahip olmayanlar daha düşük bir seviyede değerlendirilir.⁶⁰ Bu görüş, şiirin değerlendirilmesinde şairin bireysel yeteneğinin ne kadar önemli olduğunu vurgular. Bu bağlamda,

⁵⁸ Ebûbekir Muhammd b. Yahya b. Abdillâh es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm*, ts., 12; Şiirin şerhi için bk. İhâb Abdülhamîd, *Şerhâ Ebi'l-'Alâ' ve'l-Hatîb et-Tebrîzî 'alâ dîvân Ebî Temmâm* (Kahire: Câmi'atü'l-Kâhire / Külliyyetü'd-Dâri'l-'Ulûm, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 317.

⁵⁹ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*, 5/279.

⁶⁰ Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû'ş-şi'r*, 3-4.

Cemîl ez-Zehâvî'nin (ö. 1936) aşağıda yer alan beyti, şairin yeteneğini ve kısa ama etkili ifadelerin gücünü vurgulayan bir düşünce sunar:

إِن بَيْتَ مَن الشَّاعِرِ إِنَّ كَـ أَنَّ مُجِـ دَا
قَدْ يُدِيرَانِ شُـ جَوْنًا فَيُفَوِّقُ أَنَّ قَصْـ يَدَا⁶¹

Usta bir şairin yazdığı iki beyit, duyguları coşturmaya yetiyorsa, uzun kasidelerden daha üstündür.

Zehâvî, yukarıda sunulan beytinde şiirsel etkinin uzunluktan ziyade şairin ustalığında yattığını ileri sürer. Bir şairin iki beyitlik kısa bir şiirle dahi duyguları harekete geçirebilmesi, uzun ve belki de daha az etkili kasidelerden daha değerli kabul edilir. Bu görüş, şiirin öz ve yoğunluğa dayalı olması gerektiğini ve şairin yeteneğiyle şiire güç katıldığını ifade eder. Kudâme b. Ca'fer'in şiir değerlendirmesinde şairin bireysel yeteneğine yaptığı vurgu, Zehâvî'nin bu beyitinde somut bir karşılık bulur. Sonuç olarak, şiirin en üst seviyeye ulaşması, şairin şiirsel yeteneği ve ifadesindeki derinlik ile mümkündür.

4. Sonuç

Bu çalışmada, Arap şiirindeki metaşiirsel söylemler sanatsal, toplumsal ve bireysel boyutlarıyla ele alınmış, klasik ve modern şiirden seçilen örnekler doğrultusunda tematik ve estetik yönleri incelenmiştir. Araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Şiir ve Gerçeklik İlişkisi: Arap şairleri, şiiri yalnızca gerçekliği yansıtan bir sanat olarak değil, hakikati aşarak onu yeniden inşa eden güçlü bir söylem alanı olarak değerlendirmiştir. Şiir, gerçeğe bağlı kalabileceği gibi, gerçeklikten bağımsız da varlık gösterebilir.

Estetik Değer: Şairler, şiirin estetiğini yalnızca dilsel güzellikle sınırlamamış, anlam derinliğiyle bütünleşen sanatsal bir beceri olarak görmüştür. Fasih dil ve zarif üslup, şiirin temel unsurlarından biri olmakla birlikte, estetik değer, dilsel yetkinlik ve içerik zenginliğinin birleşimiyle ortaya çıkmaktadır.

Özgünlük ve Kolektif Hafıza: Şiirde özgünlük, yalnızca bireysel bir yaratıcılık göstergesi değil, aynı zamanda edebî hafızaya katkıda bulunan bir süreçtir. Arap şairleri, şiirin kolektif mirasın bir parçası olduğunu ve özgünlük arayışının hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk içerdiğini vurgulamıştır.

Modernlik ve Entelektüel Dönüşüm: Modernleşme arayışı, biçimsel yeniliklerin ötesinde, bireyin içsel özgürleşme süreciyle ilişkilendirilmiştir. Şiir, sadece estetik bir ifade değil, aynı zamanda bireyin düşünsel gelişimine katkı sağlayan zamansız ve mekansız bir entelektüel güçtür.

Şiirin Toplumsal İşlevi: Metaşiirsel örnekler, Arap şairlerinin şiiri bir toplumsal değişim aracı ve adaletsizliklere karşı bir başkaldırı unsuru olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Şair, bireysel bir sanatçı olmanın ötesinde, toplumsal sorumluluk taşıyan bir figür olarak konumlanmaktadır.

Şiirin Kalıcılığı ve Etkisi: Nitelikli şiirlerin, zaman içinde unutulmayarak şairin ölümünden sonra da yaşamaya devam ettiği anlaşılmıştır. Şairin değeri, yalnızca yaratıcılığında değil, şiirinin toplum üzerindeki etkisi ve kalıcılığıyla da ölçülmektedir.

Şiirin Yorumu Açıklığı: Araştırma bulguları, şiirin tek bir doğru anlama sahip olmadığını, okuyucunun kişisel deneyimi ve kültürel arka planına göre çok katmanlı ve dinamik bir yapı sunduğunu göstermektedir. Arap şairleri, metaşiirsel şiirlerinde şiirin bireysel ve toplumsal işlevleri arasında ince bir denge kurarak, onu entelektüel ve manevi bir güç olarak konumlandırmıştır.

⁶¹ Necîb, *Mecma'ul-hikem ve'l-emsâl fi'ş-şi'ri'l-'Arabî*, 5/297.

Bu doğrultuda, metaşiiir, Arap şiirinde yalnızca bir tema olarak değil, şairin kendi sanatını eleştirel bir süzgeçten geçirdiği, şiirin doğasını, sınırlarını ve toplumsal sorumluluğunu tartıştığı bir alan olarak varlığını sürdürmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Abdülhamîd, İhâb. *Şerhâ Ebi'l-'Alâ ve'l-Hatîb et-Tebrîzî 'alâ dîvân Ebî Temmâm*. Kahire: Câmi'tü'l-Kâhire / Külliyyetü'd-Dâri'l-'Ulûm, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- 'Alyevî, Neclâ 'Abdü'l-Huseyn el-Gazâlî. "Mustalehu'l-ibdâ' 'inde's-şu'arâ ve'n-nükkâd'i'l-kudâmâ". *Mecelletü câmi'a Tikrit li'l-'ulûm* 18/10 (2011).
- Cabbâr-Tenktebâr, Rîvâ Huseyn -Huseyn. "el-Mîtâ şî'r fi's-şî'ri'l-'Arabîyyi'l-mu'âsır". *Bilad Alrafidain Journal of Humanities and Social Science* 5/1 (ts.). <https://doi.org/10.54720/bajhss/2023.050107>
- Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423.
- Cünâcî, Hasan b. İsmail. *Delâilü'l-i'câz beyne Ebî Saîd es-Sîrâfî ve'l-Cürcânî*. Kahire: Daru't-tibâ' el-Muhammediyye, 1411/1990.
- Dayf, Şevki. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî 'Asru'd-Duvel ve'l-İmârât el-Cezîratu'l-'Arabîyye el-'Irâk Îrân*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 2. bs., ts.
- Desûkî, Ömer. *Fi'l-edebi'l-hadîs*. Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2000.
- Ebû 'Amr eş-Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî. *Şeru'l-Mu'allakâti't-tis'*. thk. Abdülmecid Hemû. Beyrut: Müessesetü'l-'Alemlî, 1422/2001.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *es-Sînâ teyn el-kitâbetu ve's-şî'ru*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1998.
- Ebû Zeyd el-Kureşî, Muhammed b. Ebi'l-Hattâb. *Cemheretü'l-eş'âri'l-'arab*. thk. Ali Muhammed el-Bicâdî. Mısır: Nehda, ts.
- Ebû 'Abdullâh ez-Zevzenî, Ebû Abdullâh Huseyn b. AHmed b. Huseyn ez-Zevzenî. *Şerhu Mu'allakâti's-Seb'a*. b.y.: y.y., 1423/2002.
- Ebü'l-Alâ el-Maarrî, Ebü'l-Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân el-Maarrî. *Mü'cizu Ahmed*, ts.
- Fahrüddin, Hüdâ. "el-Mîtâ şî'riyye: meşâri'u'l-hadâse'l-'Arabîyye". *Nizvâ* 29 (2014), 267-271.
- Fahrüddîn, Hüdâ. *el-Mîtâ şî'riyye fi't-türâsi'l-'Arabî*. çev. Âye Alî. Riyad: Dâru Edeb, 2021.
- Husrî el-Kayravânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Temîm el-Ensârî el-Husrî. *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *eş-Şî'ru ve's-şu'arâ*. Kahire: Dârü'l-hadîs, 1423/2002.
- İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Kayrevânî. *el-'Umde fi mehâsini's-şî'ri ve âdâbihi*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd. Tunus: Dârü'l-cîl, 1401/1981.
- İbn Tabâbâ, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-'Alevî. *'Iyâru's-şî'r*. thk. Abdulaziz b. Nâsir el-Mânî'. Kâhire: Mektebet'u l-Hâncî, ts.
- İbnü'r-Rûmî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî. *Dîvânü İbni'r-Rûmî*. thk. Kâmil Keylânî. Matba'tü't-tevfîk el-Edebiyye, ts.

- İldeş, Özgür. "Metaşiiir (Metapoetry) Kavramı ve Ahmet Cemâl Nâbedid'in 'Şeytan Arabası' Şiirinde Metaşiiir". *Türkiyat Mecmuası* 32/2 (2022). <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1165700>
- Kudâme b. Ca'fer, Ebû'l-Ferec b. Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî. *Nakdû's-si'r*. Konstantiniyye: Matba'atü'l-Cevâib, 1302/1885.
- Nâbî, Memdûh Ferrâc en-. "el-Mîtâ şî'riyye teruddu'l-i'tibâr li't-türâsi'l-'Arabî". *el-'Arab* (13 Mart 2022), 12. <https://alarab.co.uk/sites/default/files/2022-03/12355.pdf#page=12.00>
- Necîb, Ahmed Kabbaş b. Muhammed. *Mecma'ü'l-hikem ve'l-emsâl fi's-si'ri'l-'Arabî*, ts.
- Obaid, Nahidha Sattar. "The Dominant Feature of Meta- Poetry in Iraqi Contemporary Poetry: A Fundamental and Textual Study". *International Journal of Innovation, Creativity and Change* 13/8 (2020).
- Râğîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. *Muhâdarâtu'l-Udebâ' ve Muhâverâtu's-Şu'arâ' ve'l-Buleğâ*. 2 Cilt. Beyrut: Şirketu Dâru'l-Erkam b Ebû'l-Erkam, 1420/2000.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî ve-mâ lehû ve-mâ 'aleyhi*. thk. Muḥammed Muḥyîddîn 'Abdulḥamîd. Kahire: y.y., ts.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ. *Edebu'l-Kuttâb*. Mısır: y.y., 1341/1922.
- Sûlî, Ebûbekir Muhammd b. Yahya b. Abdillâh. *Ahbâru Ebî Temmâm*, ts.
- Tarafe, Ebû 'Amr Tarafe b. Abd b. Süfyân el-Bekrî. *Dîvânu Tarafe b. Abd*. thk. Mehdî Muhammed Nâsiruddîn. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1423/2002.
- Yalar, Mehmet. *Modern Arap Şiiri (Kaynak-Kavram-Yapı)*. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Zubbaidi, Haitham Kamil al-. "Self-Reflexivity and Meta-Poetry in Billy Collins' Selected Poems". *Al-Adab Journal* 111 (2015). <https://doi.org/10.31973/aj.v0i111.1531>